

NÉMETH ZSOMBOR

Bartók Béla és a Quatuor Pro Arte*

Gotthold Ephraim Lessing német karmester, a Baden-Badenben működő Sinfonie- und Kurorchester zeneigazgatója 1937 őszén arról kérte ki Bartók Béla véleményét, hogy szerinte mely társaságok lennének alkalmasak 5. vonósnygyese eljátszására. Válaszában Bartók négy együttest ajánlott: a magyarországon Waldbauer–Kerpely-vonósnygyesként ismert Magyar Vonósnygyest, az ekkor már Székely Zoltán-vezette Új Magyar Vonósnygyest, a Kolisch-vonósnygyest, illetve a Quatuor Pro Artét – értelemszerűen azokat az együtteseket, amelyek kamarazenéjének terjesztéséért mindaddig a legtöbbet tették.¹

Bartók és a felsorolt kvartett-társaságok kapcsolatának átfogó tudományos feldolgozására mindeddig nem került sor, két esetben az adott együttes története sincs még feldolgozva. A legkevesebbet az 1920-as évek elején alapított és 1944-ben feloszlott Kolisch-vonósnygyesről lehet tudni, amely Bartók 5. és 6. vonósnygyesének (BB 110 és 119) első előadója volt, illetve sokat tett a 3. vonósnygyes (BB 93) népszerűsítéséért.² Az 1909 és 1946 között működött Waldbauer–Kerpely-vonósnygyes – az 1., a 2. és a 4. vonósnygyest (BB 52, 75 és 95) bemutató társaság, akik a tízes években és a húszas évek elején Bartók kamarazenéjének szinte kizárólagos propagálói voltak –

* A 2021. június 17-én „Bartók Béla és a Pro Arte Vonósnygyes” címmel megtartott Tudományos Fórum előadás szerkesztett változata: <https://www.youtube.com/watch?v=QWUnP49Lbo8> (utolsó letöltés: 2021. június 30.). Köszönettel tartozom Marie Cornaz-nak (Koninklijke Bibliotheek van België), aki 2020-ban digitális másolatokat bocsájtott a rendelkezésemre a Bartók-kutatás számára mindaddig ismeretlen levelekből.

¹ *Bartók Béla levelei*, vál., kiad., jegyz. DEMÉNY János (Budapest, Zeneműkiadó, 1976), 727–728.

² Bartók Rudolf Kolisch kvartett-társaságával ápolta szakmai kapcsolata leginkább a magyar zeneszerző és a Schoenberg-kör kapcsolatát vizsgáló írásokból, illetve a Bartók-vonósnygyesek előadási hagyományait részletező tanulmányokból követhető vissza. Lásd Denijs DILLE: „Bartók és Schoenberg kapcsolatai”, *Magyar Zene* 15/3 (1974), 253–266.; László SOMEAI: „Perfect Notation in Historical Context: The Case of Bartók’s String Quartets”, *Studia Musicologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 47/3–4 (2006), 293–309.; uő.: „A nagy crescendók komponistája: széljegyzetek Bartókról, fiatal muzsikusoknak”, *Muzsika* 49/3 (2006), 6–13.

valódi jelentőségének felbecsülése is csak az utóbbi időkben indult el.³ Az 1935-ben alakult, az idézett Bartók-levél keletkezésekor már Hollandiában működött Új Magyar Vonósnégyes története elég jól dokumentált, az együttes Bartókhoz fűződő kapcsolata mindkét primárius – Végh Sándor és Székely Zoltán – szemszögéből is ismert.⁴

A felsorolt kvartett-társaságok közül az 1912-ben alapított és máig fennálló Quatuor Pro Arte (1940-től kezdve Pro Arte Quartet) működése a legjobban feldolgozott, történetüket legújabbban John W. Barker monográfiája foglalta össze.⁵ A kvartett és a kvartetthez kapcsolódó szervezetek 1912–1947 közötti időszakáról Anne van Malderen készített egy szinte minden igényt kimerítő, gazdagon adatolt disszertációt.⁶ A magyar komponista és a brüsszeli együttes kapcsolatának feltárását Yves Lenoir, a Koninklijke Bibliotheek van België (Brussels) zenei gyűjteményének vezetője, Bartók-kutató már három évtizeddel ezelőtt elkezdte Gaston Verhuyck-Coulon, az együttes 1924–1940 közötti impresszáriójának hagyatékában fennmaradt legfontosabb dokumentumok közreadásával.⁷

Jelen tanulmány Bartók Béla és a Quatuor Pro Arte kapcsolatának történetét foglalja össze. Kezdőpontja az 1923-as év, amikor a kvartett először tűzött Bartók-művet műsorára; végpontja az 1945-ös év, a zeneszerző halála. A tanulmány fókuszában kifejezetten a Quatuor Pro Arte és Bartók kapcsolata áll, vagyis Bartók Verhuyck-Coulonhoz, illetve a Concerts Pro Artéhoz fűződő viszonya nem kerül teljes mértékben kifejtésre. A tanulmány egyrészt az előzőekben említett munkákra, másrészt a 2022 megjelent *Bartók Béla Zeneműveinek Kritikai Összkiadása* 29. és 30. kötetének előkészítése során összegyűjtött adatokra támaszkodik.⁸

³ Jelen írás szerzőjének e témában megjelent tanulmányait és dokumentumközléseit közül lásd NÉMETH Zsombor: „Bartók-témájú írások a Waldbauer-hagyatékban”, *Magyar Zene* 58/1 (2020), 89–119. [a továbbiakban: *Bartók-témájú írások*]; uő: „Dohnányi Ernő és a Waldbauer–Kerpely Vonósnégyes”, in OZSVÁRT Viktória – LASKAI Anna (szerk.): *Dohnányi-tanulmányok 2021* (Budapest, BTK Zenetudományi Intézet, 2021), 142–184.; uő: „Egy Bartók mű, mely hat évig várt budapesti bemutatójára»: A 6. vonósnégyes első magyarországi előadása”, *Magyar Zene* 59/1 (2021), 101–116.; uő: „Imre Waldbauer, an Important but Little-Known Violinist Partner of Béla Bartók”, *Studia Musicologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 62/1–2 (2021), 149–173.

⁴ LÖWENBERG Dániel: *Végh Sándor* (Budapest, Rózsavölgyi és Társa, 2012), 54–93.; Claude KENNESON: *Székely and Bartók: The Story of a Friendship* (Portland, Amadeus Press, 1994), 167–207.

⁵ John W. BARKER: *The Pro Arte Quartet: A Century of Musical Adventure on Two Continents* (New York, University of Rochester, 2017).

⁶ Anne VAN MALDEREN: *Historique et réception des diverses formations Pro Arte (1912–1947)*. Dissertation (Louvain-La-Neuve, Université Catholique de Louvain, 2012).

⁷ Yves LENOIR: „À propos de quelques documents du Fonds Gaston Verhuyck”, *Studia Musicologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 35/1–3 (1993–1994), 155–180. Lenoir közreadásának bevezetőjében jelezte, hogy az *Études bartokiennes*-sorozat 3. kötetében tervezi a Koninklijke Bibliotheek van België (Brussels)-ben őrzött anyag teljes közreadását. Erre azonban nem kerülhetett sor 2006-ban bekövetkezett halála miatt.

⁸ Béla BARTÓK: *String Quartets Nos. 1–6*, ed. by László SOMFAI in collaboration with Zsombor NÉMETH (München–Budapest, G. Henle Verlag–Editio Musica Budapest, 2022) (*Béla Bartók Complete Critical Edition* 29); Béla BARTÓK: *String Quartets Nos. 1–6. Critical Commentary*, ed. by Zsombor NÉMETH, in collaboration with László SOMFAI and Yusuke NAKAHARA (München–Budapest, G. Henle Verlag–Editio Musica Budapest, 2022) (*Béla Bartók Complete Critical Edition* 30).

A zeneszerző és a kvartett-társaság kapcsolatfelvétele

A Quatuor Pro Arte 1912-ben alakult meg Brüsszelben. Az együttes a kezdetektől fogva a kortárszene elkötelezett képviselője volt: már az 1913-ban megrendezett bemutatkozó hangversenyén is kizárólag mások által addig még nem játszott műveket tűzött műsorra.⁹ A kvartett összetétele 1921-re szilárdult meg, az együttes tagjai ettől fogva 1940-ig Alphonse Onnou, Laurent Halleux, Germain Prévost és Robert Maas voltak.

A magyar zeneszerző valószínűleg a Concerts Pro Arte tevékenységének köszönhetően került a belga kvartett látóterébe: az 1921 januárjában Paul Collaer és Arthur Prévost – az együttes brácsásának bátyja – által alapított, a vonósnegyes-társasággal szimbiózisban, de attól függetlenül működő ügynökség a még ismeretlen zenei újdonságok felkutatásával és műsorra tűzésével foglalkozott.¹⁰ A Quatuor Pro Arte elsőként 1923. január 23-i genfi koncertjén tűzött műsorra Bartók-kompozíciót; a 2. vonósnegyes ezen előadása bő egy hónappal előzte meg a Concerts Pro Arte-beli előadást.¹¹ Az együttes ezen kívül még két alkalommal – 1925 februárjában és novemberében – tűzte műsorára a művet, viszont az időközben szintén megtanult 1. vonósnegyest 1925 novembere és 1928 márciusa között tizennégy alkalommal játszotta.¹²

Bartók és a Quatuor Pro Arte közötti hivatalos kapcsolatfelvételre 1929. február 22-én került sor Verhuyck-Coulonnak a zeneszerzőhöz írott levelével. Az együttes impresszáriója a zeneszerző 3. és 4. vonósnegyeseinek szólamanyaga után érdeklődött, amely művekről a Belgiumban letelepedett Gertler Endrétől szerzett tudomást.¹³ Bartók szóban forgó művei ez idő tájt vadonatújak voltak: a 3. vonósnegyes mindaddig csak négy alkalommal csendült fel nyilvánosan,¹⁴ a 4. vonósnegyes ősbemutatójára pedig Verhuyck-Coulon levele megírásának napján került sor.¹⁵ Egyik mű

⁹ VAN MALDEREN *Historique et réception*, 8. A csak 1919-ben felvett Pro Arte név is ez irányú elköteleződésüket szimbolizálta.

¹⁰ Uo., 10.

¹¹ Az együttes (1941-ig Quatuor Pro Arte, 1941-től Pro Arte Quartet) 1923–1945 közötti Bartók-előadásainak jegyzékét lásd a 2. függelékben.

¹² Összehasonlításképp: a művet 1910. március 19-én bemutató Waldbauer–Kerpely-vonósnegyes – csak a nyilvános hangversenyeket számolva – 1927. február 15-én, azaz majdnem tizenhét év alatt érte el ugyanezt a számot. Vö. NÉMETH *Bartók-témájú írások*, 114.

¹³ Gertler kvartettjének menedzsere ez időben szintén Verhuyck–Coulon volt. Vö. VAN MALDEREN *Historique et réception*, 121.

¹⁴ A mű ősbemutatójára 1928. december 30-án került sor Philadelphiában Mischa Mischakoff vonósnegyese előadásában (a programfüzet egy példányát lásd a BTK Zenetudományi Intézet Bartók Archívumában [H-Bbba], BAN 2049/–). A művet 1929. február 12-én a BBC londoni stúdiójában, illetve február 21-én az International Society for Contemporary Music német szekciójának hangversenyén a Bécsi (Kolisch) Vonósnegyes, február 19-én a Wigmore Hall-ban a Waldbauer–Kerpely-vonósnegyes adta elő. Vö. Malcolm GILLIES: *Bartók in Britain* (Oxford, Clarendon Press, 1989), 74.

¹⁵ A művet a BBC londoni stúdiójában a Waldbauer–Kerpely-vonósnegyes mutatta be. Vö. ua.

sem jelent még meg nyomtatásban: Bartók éppen azokban a napokban kapta kézhez a 3. vonósnégyes partitúrájának kefelevonatát,¹⁶ a 4. vonósnégyes metszőpéldányát pedig még be sem nyújtotta kiadójához, az Universal Editionhoz.

A 3. vonósnégyes exkluzivitása

Gaston-Verhuyck kérése nem maradt reakció nélkül. Bartók a kiadójának írt 1929. március 24-i levelének utóiratában már arról rendelkezett, hogy a Quatuor Pro Arte minél hamarabb kapjon egy levonatot a 3. vonósnégyes szólamaiból:¹⁷

„A Pro Arte Kvartett rendkívüli érdeklődést mutat két új vonósnégyesem iránt. Ha most a III. vonósnégyes szólamait nyomdába adjuk, akkor Önök 2–3 hónapon belül legalább a szólamok kefelevonatait el tudnák juttatni a Pro Arte Vonósnégyesnek (persze a művet 1930 júniusáig csak a Bécsi [Kolisch] Vonósnégyes játszhatja a német területeken, erről a brüsszeliakat már tájékoztattam). A IV. vonósnégyes is hamarosan nyomdába mehet, egyelőre a partitúra, amelynek nyomdakész példányát valószínűleg néhány héten belül (április második fele körül) tudom majd küldeni.”

Az Universal Edition néhány nappal későbbi válaszában azt írta, hogy amennyiben Bartóknak a szándéka az, hogy a Quatuor Pro Arte az 1929/1930-as évadra exkluzivitást élvezzen a 3. vonósnégyes német területeken kívüli előadásaira, akkor természetesen mihamarabb küldik a levonatot.¹⁸ A bécsi kiadó végül május 4-én egyszerre küldte el Bartóknak Budapestre, illetve a Quatuor Pro Arténak Brüsszelbe a 3. kvartett szólamainak első kefelevonatát.¹⁹ Május 15-én Bartók arra kérte a kiadóját, hogy miután kijavították a szólamok levonatainak csekély számú hibáit, küldjenek neki, illetve a Pro Artésoknak is egy újabb levonatot.²⁰

Arról, hogy végül is köttetett-e exkluzivitás Bartók és a Quatuor Pro Arte között a 3. kvartettet illetően, nem maradt fenn dokumentum. A válasz valószínűleg nemleges, mivel a Waldbauer–Kerpely-vonósnégyes 1930. február 8-án a londoni Aeolina Hall-ban játszotta a művet,²¹ a brüsszeli együttes viszont elsőként csak 1930. október 4-én, Münchenben tűzte műsorára a kompozíciót, majd október 6-án Bécsben,

¹⁶ Az Universal Edition levele Bartókhhoz, 1929. február 19., Paul Sacher Stiftung (Ch-Bps), Béla Bartók Collection, UE–BB.

¹⁷ „Das Streichquartett Pro Arte interessiert sich sehr für meine zwei neuen Streichquartette. Wenn wir jetzt die Stimmen des III. Streichquartetts in die Druckerei geben, so könnten Sie in 2-3 Monaten dem Pro Arte Quartett wenigstens einen Bürstenabzug der Stimmen liefern (dass das Werk in deutschen Ländern bis 1930 Juni bloss vom Wiener Streichquartett gespielt werden kann, habe ich nach Brüssel bereits mitgeteilt). Das IV. Streichquartett kann nun auch bald in die Druckerei gehen, vorerst die Partitur, deren Druckvorlage ich Ihnen in einigen Wochen (ungefähr 2. Hälfte April) wahrscheinlich schon zuschicken kann.” Bartók az Universal Editionhoz, 1929. március 24., Ch-Bps, Béla Bartók Collection, BB–UE. Németh Zsombor fordítása.

¹⁸ Az Universal Edition levele Bartókhhoz, 1929. március 28., Ch-Bps, Béla Bartók Collection, UE–BB.

¹⁹ Az Universal Edition levele Bartókhhoz, 1929. május 4., Ch-Bps, Béla Bartók Collection, UE–BB.

²⁰ Bartók az Universal Editionhoz, 1929. május 15., Ch-Bps, Béla Bartók Collection, BB–UE.

²¹ D. H.: „The Hungarian String Quartet”, *The Musical Times* 71/1045 (1930. március 1.), 260.

1931. február 11-én Brüsszelben, illetve 1931. november 12-én Liverpoolban adta elő Bartók 3. vonósnégyesét. Ezt követően azonban a mű lekerült az együttes repertoárjáról.

A 4. vonósnégyes dedikációja

A 3. vonósnégyes szólamanyaga után a 4. kvartett partitúrájának levonata is eljutott a Quatuor Pro Artéhoz,²² így az új kompozíció felkerülhetett az együttes 1929 őszi európai turnéjának programjára. A Quatuor Pro Arte játszotta elsőként az alkotást a német (München, október 8.), az osztrák (Bécs, október 21.), a belga (Brüsszel, október 25.), az olasz (Milánó, december 9.) és a svájci (Bern, december 15.) közönségnek.

Az együttes 1929. október 9-i bécsi, Bartók-művet nem tartalmazó hangversenyét követően Paul Bechert, az Internationale Theater- und Musik-Agentur (ITHMA) bécsi koncertügynökség igazgatója, Bartók 1927 és 1932 közötti külföldi impresszáriója az alábbi sorokat írta a komponistának:

„A Pro Arte Kvartett, amely tegnapelőtt adta első bécsi koncertjét az Ithma égisze alatt, és szinte viharos sikert aratott, második bécsi koncertjén, október 21-én tartja IV. vonósnégyesének bécsi bemutatóját. A [tegnapelőtti] koncert után együtt voltam a fiatalokkal, akik sokat és nagy lelkesedéssel meséltek nekem az Ön kvartettjéről, amelyet egyébként – ez az Ön számára is érdekes lehet – több városban (Bécsben, Berlinben és Münchenben) is elő fognak adni.

A négy, szinte meghatóan kedves és szerény fiatalnak egyetlen kívánsága van: az, hogy a számukra különösen kedvessé vált vonósnégyes hivatalosan is a Pro Arte Kvartettnek legyen dedikálva. A négy úr kérésére magamra vállaltam, hogy ezt a kérést átadom Önnek, és egyébként Dr. [Hans W.] Heinsheimeren keresztül [Emil] Hertzka igazgató úrnál is közbenjártam ebben az irányban, aki ma este Budapesten találkozik Önnel, és szintén tolmácsolja ezt a kérést.

A fiatalok nagyon örülnének, ha teljesítené ezt a kérést, és nagyon hálás lennék, ha válaszat úgy küldené nekem, hogy azt már a Pro Arte Kvartett következő bécsi érkezésekor (október 20-án) át tudjam adni.”²³

²² Bartók 1929. július 15-én jelezte kiadójának, hogy megkapta a 4. vonósnégyes partitúrájának második kefelevonatat, és ugyanitt megkérdezte, hogy a megbeszéltek szerint küldtek-e egy levonatot a Pro Arte Vonósnégyesnek is; a kiadó válaszában megerősítette, hogy június 28-án már elküldtek egy levonatot Brüsszelbe. Lásd Bartók 1929. július 15-i levelét az Universal Editionhoz, illetve a kiadó 1929. július 19-i válaszat, Ch-Bps, Béla Bartók Collection, BB–UE és UE–BB.

²³ „Das Pro Arte Quartett, das vorgestern unter den Auspizien der Ithma sein erstes Wiener Konzert absolviert und einen geradezu stürmischen Erfolg gehabt hat, wird bei seinem zweiten Wiener Konzert, am 21. Oktober, Ihr IV. Streichquartett zur Wiener Erstaufführung bringen. Ich war mit den jungen Leuten nach dem Konzert beisammen und sie erzählten mir viel und mit grosser Begeisterung von Ihrem Quartett, das sie übrigens, was Sie interessieren wird, im Laufe der Tournée in mehreren Städten (Wien, Berlin und München) spielen werden. / Die vier jungen Leute, die von einer geradezu rührenden Nettigkeit und Bescheidenheit sind, haben nur den einen sehnlichen Wunsch: Ihr Quartett, das ihnen besonders ans Herz gewachsen ist, dem Pro Arte Quartett offiziell gewidmet zu wissen. Ich habe es auf Wunsch der vier Herren übernommen, Ihnen diese Bitte vorzutragen und habe übrigens durch Dr. Heinsheimer in dieser Richtung auch bei Direktor Hertzka intervenieren lassen, der Sie heute Abend in Budapest sehen und Ihnen ebenfalls diese Bitte vortragen wird. / Die jungen Leute wären ausserordentlich glücklich, wenn Sie der Bitte

Denijs Dille a levél *Documenta Bartókiana*-beli közléséhez az alábbi sorokat fűzte: „Bartók valóban a Pro Arte-nak dedikálta a kvartettet; de ebből azt a következtetést levonni, hogy a Pro Arte számára írta – mint a zsebpártitúra előszavában áll [...] – tévedés”.²⁴ Dille azonban nem ismerhette Bartók e levélre írt válaszát,²⁵ amelyben ez áll:²⁶

„Tudtam róla, hogy a Pro Arte Kvartett sokszor játszotta első két vonósnygyesemet; előadásaikról tekintélyes személyektől a legelismertebb szavakat hallottam: a 4. vonósnygyest tehát a Pro Arte Kvartettre gondolva komponáltam. Eredetileg nekik is akartam dedikálni a művet, különböző kétségek azonban visszatartottak ettől: elvégre nem ismerem személyesen a művészeket, vagy az előadómódjukat – úgy tűnhetett volna, hogy hasznot akarok húzni az ajánlásból; azt sem tudhattam, egyáltalán tetszeni fog-e nekik a mű. Így elhagytam az ajánlást. Annál inkább örülök, hogy az Ön levele nyomán pótolhatom. A mai nappal máris értesítettem erről az U. E.-t, és kérem Önt, hogy tájékoztassa erről a Pro Arte urakat, valamint arról is, hogy tulajdonképpen a Pro Arte Kvartettnek írtam a művet, és csak a fent leírt kétségek miatt mondtam le az ajánlástól.”

Ami a „tekintélyes személyek”-et illeti, Bartók egyik első Verhuyck-Coulonnak írt levelében az áll, hogy a kvartettről korábban Edgard Varèse-től hallott, aki az 1. vonósnygyes 1926. október 28-i New York-i előadásáról referált.²⁷ A Quatuor Pro Arte

willfahren würden und ich wäre Ihnen sehr dankbar, wenn Sie mir eine Nachricht so zukommen lassen könnten, dass ich sie dem Pro Arte Quartett bereits bei seiner nächsten Ankunft in Wien (20. Oktober) überbringen könnte.” Vö. Denijs DILLE (Hg.): *Documenta Bartókiana*. Heft 3 (Budapest, Akadémiai Kiadó, 1968), 148. Németh Zsombor fordítása.

²⁴ „Bartók hat das Quartett tatsächlich Pro Arte gewidmet; daraus aber zu folgern, er habe es für Pro Arte geschrieben — wie es im Vorwort der Taschenpartitur (Universal Edition und Philharmonischer Verlag, Wien) heißt — wäre jedoch ein Irrtum.” Vö. ua. Németh Zsombor fordítása.

²⁵ A kérdéses levelet Bechert továbbította a kvartett tagjainak: „A Vonósnygyes megkért arra, hogy az Ön hozzám intézett levelét, melyben hozzájárulását [a dedikációhoz] megadja, adjam át nekik gyűjteményük számára, amit én – beleegyezését előlegezve – meg is tettem.” Vö. Paul Bechert Bartóknak, 1929. október 22., in *Bartók Béla családi levelei*, szerk. ifj. BARTÓK Béla, a szerkesztő munkatársa KONKOLYNE GOMBOCZ Adrienne (Budapest, Zeneműkiadó, 1981), 480–482. A muzsikuskok a levelet továbbküldték Verhuyck-Coulonnak, lásd Verhuyck-Coulon Bartóknak írt 1925. november 15-i levelének kezdő sorait. Így lehetséges, hogy a kérdéses dokumentum az impresszárió hagyatékában maradt fenn.

²⁶ „Ich wusste, dass das Pro Arte Quartett meine ersten zwei Quartette oft gespielt hat; ich hörte von massgebenden Leuten das höchste Lob über die Leistung des Quartetts: so dass ich das IV. Streichquartett mit dem Gedanken schrieb, dem Pro Arte Quartett ein Werk zu komponieren. Ursprünglich wollte ich das Werk auch ihnen widmen, doch später hielten mich verschiedene Bedenken hievon zurück: ich kenne ja diese Künstler weder persönlich, noch ihre Leistung, die Sache würde vielleicht so aussehen, als ob ich damit etwas erreichen wollte; ich weiss garnicht, ob ihnen das Werk behagen wird – und ich habe die Widmung unterlassen. Um so mehr freut es mich, dass ich dies auf Grund Ihres Briefes nachholen kann. Ich habe heute die U. E. schon davon verständigt und bitte Sie auch die Pro Arte Herren darüber zu benachrichtigen und ihnen auch mitzuteilen, dass ich das Werk eigentlich für das Pro Arte Quartett geschrieben habe und mich von der Widmung nur die oben geschilderten Bedenken zurückgehalten haben.” Bartók Paul Becherhez, 1929. október 14. A levél bibliográfiai adatait lásd az *1b függelékben*. Fedoszov Júlia fordítása, közreadva BARTÓK *String Quartets Nos. 1–6*, 68*–69*.

²⁷ Bartók Verhuyck-Coulonhoz, 1929. március 27. A levél bibliográfiai adatait lásd az *1a függelékben*. Varése Bartókhoz írt levele lappang.

neve azonban Bartók levelezésében már korábban, Cecil Gray 1925. december 28-i írásában is felbukkan, amelyben a londoni kritikus a 2. vonósnégyes az év november 25-i előadásáról tudósította a zeneszerzőt.²⁸ Nem dokumentált, de nem zárható ki Darius Milhaud személye sem, akivel Bartók 1920-tól kezdve levelezett, majd az évtized közepétől kezdve többször találkozott,²⁹ és aki 1925-ben a Pro Arténak ajánlotta 7. vonósnégyesét.³⁰ Nem elhanyagolható tény az sem, hogy a magyar sajtó több ízben is beszámolt a Quatuor Pro Arte Bartók-előadásairól.³¹

Arra, hogy Bartók tényleg azzal a gondolattal fogott-e hozzá a 4. vonósnégyeshez, hogy a Quatuor Pro Arte számára komponáljon egy művet, további releváns dokumentumok hiányában nem lehet minden kétséget kizáró választ adni. Az tény, hogy 1928 nyarán–koraószén, amikor a mű keletkezett,³² Bartók már értesült a „tekintélyes személyektől” az együttes tevékenységéről, viszont még nem történt meg a kapcsolatfelvétel a zeneszerző és a kvartett-társaság között. Bartók ráadásul a még munka alatt lévő mű 1. tételének 1. hegedű szólamából mintaoldalakat készített Waldbauer Imre számára;³³ a 4. tétel tempóját, illetve a visszatérés lerövidítését pedig a Waldbauer–Kerpely-vonósnégyessel próbálva döntötte el.³⁴ Szintén valószínű, hogy velük teszteltette – majd a látottak–hallottak alapján vetette el – a III. tétel elején található speciális vibratót.³⁵ Waldbauer 1950-ben kelt visszaemlékezésében egy olyan abszolút valósnak tűnő műhelytitokról számolt be, amelynek nyoma más

²⁸ „A Pro Arte Kvartett nemrég az Ön 2. vonósnégyesét játszotta itt [Londonban], Gerald Cooper úr egyik koncertjén; sajnos nem hallottam, mert influenzával ágyban fekéüdtem.” [The Pro Arte quartet played your 2nd string quartet here a short time ago, at one of Mr Gerald Cooper's concerts; unfortunately I did not hear it, as I was in bed with influenza.] Vö. DILLE *Documenta Bartókiana* 3, 129. Németh Zsombor fordítása.

²⁹ János BREUER: „Die Beziehungen zwischen Bartók und Milhaud”, *Studia Musicologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 14/3–4 (1982), 283–293.

³⁰ BARKER *The Pro Arte Quartet*, 276.

³¹ Az *Ujság* 1925. november 28-i száma a Cecil Gray által említett koncertről adott hírt. Lásd [N. N.]: „Stravinsky és Bartók”, *Ujság* 1/117 (1925. november 28.), 8. A *Budapesti Hírlap* némi késéssel az 1. vonósnégyes 1925. november 6-i, a párizsi *Revue Musicale* barátainak körében tartott előadásáról számolt be. Lásd [N. N.]: „Bartók sikere Párisban”, *Budapesti Hírlap* 45/288 (1925. december 20.), 19. Több tudósítás jelent meg az 1927. december 20-i, a belgiumi szépművészeti minisztérium kérésre a Conservatoire Royal de Bruxelles által szervezett díszhangversenyéről, amelyen a modern magyar kamarazeneirodalom fontosabb művei – Bartók és Weiner 1. kvartettje, illetve Dohnányi 2. vonósnégyese – a brüsszeli társadalmi és művészeti élet előkelőségei jelenlétében csendült fel. Lásd többek között [N. N.]: „Magyar hangverseny Brüsszelben”, *Budapesti Hírlap* 47/294 (1927. december 28.), 11.

³² A kinyomatásra került szerzői datálás az Universal Edition zsebpártitúra partitúra végén: „1928. VII–IX.”.

³³ SOMFAI László: *Bartók műhelyében. Vázlatok, kéziratok, változatok: az alkotómunka dokumentumai* (Budapest, [MTA Zenetudományi Intézet], 1987), 36.

³⁴ NÉMETH Zsombor: „The Fourth of the Fourth: On the Genesis and the Early Performances of the Allegretto, pizzicato Movement of Béla Bartók's String Quartet No. 4.”, *Studia Musicologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 62/3–4 (2022), 291–307.

³⁵ SOMFAI László: *Bartók Béla kompozíciós módszere* (Budapest, Akkord Kiadó, 2000), 274.

forrásból egyelőre nem ismert.³⁶ Ez mind affelé mutat, hogy Bartók igencsak bevonta Waldbauert és együttesét a mű előkészítésébe.³⁷

Bartók a Bechertnek írt levél után valóban utasította az Universal Editiont, hogy a partitúra már lemezszett lemezeit egészítsék ki a dedikációval. Bartók azonban – mint ahogyan Bechertnek is megírta – nem ismerte személyesen a Pro Arte muzsikusait és ezért nem tudta a nevüket sem, így ennek kiderítését a kiadójára bízta.³⁸

Becherthez írt 1929. október 14-i levelében Bartók kitért a mű exkluzivitásának ügyére is:³⁹

„Az előadási jogokat azonban nem tudom a számukra [a Quatuor Pro Arte számára] biztosítani, már csak azért sem, mert a Waldbauer-kvartett már játszotta a darabot Budapesten és Londonban. (Amellett tapasztalatom szerint az ilyen fenntartások olykor kellemetlen helyzetekhez vezethetnek.) De olyan elismert művészeknek, mint amilyenek a Pro Arte tagjai, aligha van szükségük ilyesmire.”

Ennek ellenére – amint azt Bartók aznap az Universal Editionhoz írt levelében panaszkolta – az *Anbruch* folyóiratban tévesen az jelent meg, hogy az előadás joga a Quatuor Pro Arte számára lett fenntartva.⁴⁰

Bechert, ígéretéhez híven, az október 21-i bécsi hangversenyt követően adta át a muzsikusoknak Bartók üzenetét, akik kitörő örömmel fogadták a hírt.⁴¹ Verhuyc-Coulon 1929. november 15-i köszönőlevelében azt írta, hogy a társaság nagyon kedveli az általuk a modern kamarazenei irodalom egyik legfontosabb darabjának tartott művet. A folytatás azonban még inkább alátámasztja azt, hogy a Quatuor Pro Arte tagjai, illetve maga Verhuyc-Coulon is mennyire becsülték Bartók új művét:

³⁶ „Bartókban IV. vonósnegyese kiadásakor felmerült annak lehetősége, hogy az első tételt taktusvonalak nélkül, de a négy szólamban, a tematika alapján, csak frázisjelző cezúra-jelekkel lássa el. E tervtől később eltekintett. A cezúrajelek egyedül a zenei frazírozást javították nagyban, de a folyamatos játékot megnehezítették.” Vö. NÉMETH *Bartók-témájú írások*, 112.

³⁷ Kárpáti János mindezen források ismerete nélkül is amellett érvelt, hogy Bartók 4. vonósnegyesét „tulajdonképpen az 1. vonósnegyes bemutatója óta barátoknak tekintett Waldbauer–Kerpely-vonósnegyesnek szánta”. Vö. KÁRPÁTI János: „Párkompozíciók a bartóki életműben”, in Kiss Gábor (szerk.): *Zenetudományi dolgozatok 2012* (Budapest, MTA BTK Zenetudományi Intézet, 2014), 249–264., ide: 252.

³⁸ Bartók levele az Universal Editionhoz, 1929. október 14., Ch-Bps, Béla Bartók Collection, BB–UE. A szerkesztők azonban elírták a második hegedűs nevét (a helyes „Halleux”-ból „Hallux” lett), így az tévesen jelent meg a partitúra 1929 és 1933 között forgalomban lévő első kiadásában. A szólamok első levonatán szintén rosszul szerepelt a név – amint azt a Budapesti Bartók Archívum Waldbauer-hagyatékában fennmaradt példány is illusztrálja (lásd *1. fakszimile*) –, viszont itt még volt lehetőség javítani a hibát.

³⁹ „Das Vortragsrecht kann allerdings für sie nicht vorbehalten werden, schon deshalb nicht, weil das Waldbauer Quartett je das Werk schon in Budapest und London gespielt haben. (Auch habe ich gesehen, dass solch ein Vorbehalt manchmal unbequeme Situationen zur Folge haben kann.) Aber solche anerkannten Künstler wie die Pro Arte's haben ja so etwas garnicht nötig.” A levél bibliográfiai adatait lásd az *1b függelékben*. Fedoszov Júlia fordítása, közreadva BARTÓK *String Quartets Nos. 1–6*, 68*–69*.

⁴⁰ Bartók levele az Universal Editionhoz, 1929. október 14., Ch-Bps, Béla Bartók Collection, BB–UE.

⁴¹ Paul Bechert levele Bartóknak, 1929. október 22. Vö. *Bartók Béla családi levelei*, 480–482.

„A Quatour »PRO ARTE« az elkövetkező években minden bizonnyal sokszor fogja előadni ezt a művet. Nagyon sok programra javasoltuk már a kompozíciót, ezeket fásasztó is lenne itt felsorolni. Érdeemes azonban megemlíteni, hogy művét felterjesztettem előadásra a New York-i »League of Composers«-nek, mert úgy gondolom, hogy ez az egyik legfontosabb társaság, amelyet meg kellene nyerni az Ön munkásságának.

A »League of Composers« szeretné felkérni a Quatour »PRO ARTE«-t Jerzy FITELBERG 2. kvartettjének előadására, amely a Genfi Fesztiválon aratott sikere óta szintén nagy visszhangot váltott ki. Javasoltam a Ligának, hogy az Ön 4. kvartettje is kerüljön fel a következő évad egyik programjára. Egyelőre nem kaptam végleges választ, de az az értesülés jutott el hozzám, hogy a következő szezonban csak egy művet (a Fitelberget) kérlik a »PRO ARTE«-tól. Azonban a »PRO ARTE« most úgy döntött, hogy a jövő januártól ápriliséig tartó [egyesült államokbeli] turnéján műsorra tűzik az Ön 4. kvartettjét New Yorkban. És mivel úgy gondolják, hogy jobb, ha a művet a Ligában mutatják be elsőként, az én tisztem az Ön munkáját dicsérő berlini és bécsi méltatások összegyűjtése. [...] Talán lesznek olyan személyes barátai is, akik az ügy érdekében hatékonyan közbe tudnak lépni.⁴²

Bartók 1929. december 10-i válaszában azt írta, hogy sajnos nem ismer New Yorkban senkit, aki közbeléphetne érdekében a League of Composersnél, de reméli, hogy Verhuyck-Coulonnak a 4. vonósnégyessel kapcsolatos javaslatát elfogadják. A 4. vonósnégyes egyesült államokbeli bemutatójára végül csakugyan a League of Composers hangversenyén került sor 1930. február 2-án; a hangversenyen Fitelberg műve is elhangzott.⁴³

A Quatour Pro Arte 1929 szeptembere és 1936 márciusa között 24 alkalommal adta elő a neki ajánlott kompozíciót. A már említett európai és egyesült államokbeli bemutatókon kívül ők adták elő a művet először Írországban (Dublin, 1930. december 15.) és Franciaországban (Párizs, 1932. december 12.) is. Az előadások sorából kiemelendő még az 1930. szeptember 8-i hangverseny, amelyre a Festival International pour la musique contemporaine de Liège keretében került sor. Verhuyck-Coulon Bartóknak írt beszámolója szerint „a siker akkora volt, hogy a 2. rételt (prestissimo) a

⁴² „Le quatuor »PRO ARTE« aime beaucoup votre oeuvre qu'il considère d'ailleurs comme l'une des pièces capitales de la littérature moderne de musique de chambre. De nombreuses exécutions en seront certainement données au cours des prochaines années par le quatuor »PRO ARTE«. Nous l'avons d'ailleurs proposé pour un grand nombre de programmes dont il serait fastidieux de faire l'énumération ici. Il y a cependant à voue signaler que j'ai proposé votre oeuvre à la »League of Composers«, de New-York, car c'est je crois, l'une des sociétés les plus importantes qu'il convient de gagner à votre oeuvre. / La »League of Composers« désire engager le quatuor »PRO ARTE« pour jouer le 2d quatuor de Jerzy FITELBERG, qui a aussi été chaleureusement accueilli depuis son succès au Festival de Genève. J'ai proposé à la League que votre quatrième quatuor soit également placé à l'un des programmes de la prochaine saison. Jusqu'à présent je n'ai pas reçu de réponse définitive, mais il m'a été dit qu'une seule oeuvre (le Fitelberg) serait demandée aux »PRO ARTE« au cours de la prochaine saison. Or; les »PRO ARTE« ont décidé de donner de toute façon l'audition de votre 4me quatuor à New-York au cours de leur tournée de janvier-avril prochains. Et comme ils pensent que c'est à la League qu'il est préférable de la présenter une première fois, je m'occupe de réunir les appréciations de Berlin et Vienne qui toutes louangent votre oeuvre. [...] Peut-être aurez-vous aussi des amis personnels; qui pourront intervenir efficacement en ce sens.” A levél bibliográfiai adatait lásd az *1a függelék*ben. Németh Zsombor fordítása.

⁴³ VAN MALDEREN *Historique et réception*, 169.

lelkes közönség addig tapsolta, hogy újra kellett játszani. Ez volt a legsikeresebb mű a fesztiválon elhangzott kompozíciók közül.”⁴⁴ Hasonlóan számolt be az eseményről Tóth Aladár a *Pesti Napló* hasábján, aki azonban – talán kissé elfogultan – hozzátette, hogy „a »Pro arte« kvartettnek instrumentális szempontból szinte felülmúlhatatlan előadása költői kifejező erőben, életteljességben nem mérkőzhetett a mi Waldbauer vonósnyegyesünk híres interpretációjával.”⁴⁵

Egy beteljesületlen felkérés: a vonósnyegyes-concerto

1930. október 14-én, kicsivel több, mint egy hónappal a 4. vonósnyegyes nagysikerű Liège-i előadása után, Verhuyck-Coulon a következő tervvel kereste meg Bartókot:⁴⁶

„Azt remélem, kedves mester, hogy felkeltem az érdeklődését egy vonósnyegyesre és zenekarra írt mű megírása iránt. Meggyőződésem, hogy a Quatour »PRO ARTE« vonósnyegyes kevesebb mint három éven belül a világ összes zenekari egyesületével előadhatná az Ön művét. Számomra zenei szempontból egy ilyen mű komponálása és az azzal járó problémák megoldása nagyon izgalmasnak tűnik. Nagyon örülnék, ha megtudhatnám, hogy az ötletem elég csábító-e ahhoz, hogy úgy döntsön, vállalja ezt a munkát. Amint a mű elkészül, intézkednék az előadásról. És különösen az amerikai zenekarokra irányulnának most az erőfeszítéseim, mert már az 1931–32-es turné előkészítésén dolgozom, ami nagy vállalkozás lesz.”

Egy hónap elteltével, 1930. november 11-én Bartók azt válaszolta, hogy a vonósnyegyesre és zenekarra írt concertóról szóló felvetés nagyon érdekli, és megpróbál valamit kitalálni, de csak a következő tavasszal fogja tudni értesíti Verhuyck-Coulont a projekt megvalósíthatóságáról.⁴⁷ Mivel Bartók a megígért időpontban nem jelentkezett, 1931. június 24-én Verhuyck-Coulon a mű előrehaladása felől érdeklődött, tekintve, hogy

⁴⁴ „[...] que le succès a été tel que le 2me mouvement (prestissimo) a été tellement réclamé par le public enthousiasmé qu'il a dû être rejoué. C'est l'oeuvre qui a eu le plus gros succès de toutes celles qui ont été exécutées à l'occasion de ce Festival.” Verhuyck-Coulon levele Bartóknak, 1930. október 14. A levél bibliográfiai adatait lásd az *1a függelékben*.

⁴⁵ Tóth Aladár: „Utóhang a belgiumi internacionális zeneünnepélyhez”, *Pesti Napló* 81/232 (1930. október 12.), 37–38., ide: 38. Lásd még uő: „Kamaramuzsika a »nagy muzsika« jegyében”, *Pesti Napló* 88/265 (1937. november 21.), 20.

⁴⁶ „Cher Maître, avoir attiré votre attention sur l'intérêt qu'il aurait à écrire une oeuvre pour quatuor à cordes et orchestre. Je suis convaincu que le quatuor »PRO ARTE« pourrait exécuter une oeuvre de vous dans toutes les Sociétés d'orchestre du monde dans un délai de moins de trois ans. Au point de vue musical d'ailleurs les problèmes posés dans la composition de pareille oeuvre me paraissent passionnants à résoudre. Je serais très heureux d'apprendre que mon idée vous séduit assez que pour vous décider à entreprendre ce travail. Je prendrais alors dès à présent des dispositions pour assurer l'exécution de l'oeuvre dès qu'elle serait prête. Et tout particulièrement près des orchestre américains se porteraient mes efforts dès maintenant car je travaille déjà à la préparation de la tournée de 1931-32 qui sera une grande entreprise.” A levél bibliográfiai adatait lásd az *1a függelékben*. Németh Zsombor fordítása.

⁴⁷ A levél bibliográfiai adatait lásd az *1a függelékben*.

„a »PRO ARTE« kvartettet a brüsszeli Filharmóniai Társaság szerződtette [egy hangversenyre a következő évadra], amely sürgeti, hogy jelezzük az előadandó művet, és kéri, hogy ha nem tudunk hamarosan más érdekes javaslatot tenni, akkor Conrad Beck kvartettjét (zenekarral) rögzítsük a programba.”⁴⁸

Bartók nyári elfoglaltságai miatt csak szeptember 9-én tudott válaszolni, amelyben megírta, hogy nem tudta ezt a vonósnégyes-concertóra vonatkozó tervet megvalósítani.⁴⁹

A terv ezt követően többet nem került elő Bartók és Verhuyck-Coulon levelezésében.⁵⁰ A zeneszerző azonban 1931 végén még biztosan nem vetette el a vonósnégyest zenekarral kombináló mű ötletét: Bartók és az Universal Edition 1931. december 17-i találkozásán többek között „egy Vonósszimfónia a IV. vonósnégyes nyomán” [eine Streicher-Symphonie nach dem IV. Streichquartett] megírásának terve került szóba.⁵¹ A jegyzőkönyv szerint a kiadó és a komponista megállapodtak abban, hogy ehhez a 4. vonósnégyes szólamai „nem kerülnek felhasználásra” [jetzige Stimmen nicht zu verwenden], ami arra utal, hogy Bartók nem csupán egy vonósenekarral előadható verziót, hanem egy valódi átdolgozást – talán egy concerto grosso-szerű transzkripciót – tervezett készíteni a Pro Arténak dedikált kvartettből. Azonban az említett találkozáson szóba hozott tervek nagy részéhez hasonlóan ez az elképzelés sem valósult meg – hacsaknem a „concertinóval váltakozó concerto grosso” [einer Art von Concerto grosso mit Concertino abwechselnd],⁵² vagyis a vonóskart és a négy vonós szólistát szembeállító Divertimento (BB 118, 1939) ideája ehhez az elvetélt vonósnégyes-concerto tervhez vezethető vissza.

Egy megvalósult felkérés: az 5. vonósnégyes

Elizabeth Sprague Coolidge a 20. századi zenei mecénatúra egyik kiemelkedő alakja volt.⁵³ Egyrészt stílárís-személyi elkötelezettség nélkül juttatott kompozíciós megbízást zeneszerzők széles körének egy nyilvános és áttekinthető szervezeten, a washingtoni Kongresszusi Könyvtár zenei osztályán működött Coolidge Alapítványon keresztül.

⁴⁸ „Le quatuor »PRO ARTE« est engagé par la S[ociété] PHILHARMONIQUE de Bruxelles qui nous presse d’indiquer l’oeuvre qui sera exécutée, et nous demande de fixer le quatuor de Conrad BECK (avec orchestre) au programme si nous ne sommes pas en mesure de faire une autre proposition intéressante sous peu.” A levél bibliográfiai adatait lásd az *1a függelék*ben. Németh Zsombor fordítása.

⁴⁹ A levél bibliográfiai adatait lásd az *1a függelék*ben.

⁵⁰ NB. az 1931 szeptembere és 1935 októbere közötti levélváltásuk valószínűleg lappang.

⁵¹ „Besprechung mit Professor Béla Bartók vom 17. Dezember 1931.”, az Universal Edition Bartókhöz írt 1931. december 18-i levelének csatolmánya, Ch-Bps, Béla Bartók Collection, UE–BB. Elsőként ismertette KROÓ György: „Bartók Béla megvalósulatlan kompozíciós terveiről”, *Magyar Zene* 10/3–4 (1969), 251–263., ide: 255.

⁵² Bartók levele Paul Sachernek, 1939. június 1. Vö. *Bartók Béla – Paul Sacher levelezése. 1936–1940. Briefwechsel*. Előszóval ellátta, közr. és ford. BÓNIS Ferenc (Budapest, Balassi Kiadó, 2013), 83., 251.

⁵³ Sprague Coolidge részletes életrajzához, illetve alapítványának működéséhez lásd Cyrilla BARR: *Elizabeth Sprague Coolidge: American Patron of Music* (New York, Schirmer Books, 1998). Lásd még BREUER János: „Lajtha László Coolidge-díja”, *Magyar Zene* 36/2 (1995), 146–150.

Másrészt arra használta mérhetetlen vagyonát, hogy a lehető legtöbb emberhez juttassa el az általa támogatott kortárs zenét: ezért hozta létre 1918-ban a Massachusetts állambeli Pittsfieldben a Berkshire Fesztivált, majd 1925-től, ezzel párhuzamosan, a washingtoni Coolidge-fesztivált. Az Alapítványnak az 1920-as és 1930-as évek folyamán számos fiókszervezete nyílt Európában.

1923 tavaszán Sprague Coolidge a Quatuor Pro Arte-ra bízta néhány neki dedikált mű első európai előadását. A május 2-i és 3-i római hangversenyek sorsfordítónak bizonyultak: a sikerre való tekintettel Sprague Coolidge jelentős összeggel támogatta az együttes 1924-es, tizenhat koncertből álló, modern kompozíciókat felvonultató itáliai turnéját.⁵⁴ Két évvel később a Coolidge Alapítvány védnöksége alatt valósult meg a Quatuor Pro Arte első egyesült államokbeli turnéja, amelynek során – amint e tanulmányban már volt róla szó – 1926. október 28-án New Yorkban Bartók 1. vonósnyegését is előadták. A Quatuor Pro Arte első tengerentúli hangversenysorozatát számtalan további követte, voltak olyan évadok, amikor többször is átkeltek az Atlanti-óceánon. A pártfogó és a kvartett intenzív kapcsolatát legjobban az illusztrálja, hogy a washingtoni Kongresszusi Könyvtár Sprague Coolidge adományából felépült zenecsarnokának felavatásán is a Quatuor Pro Arte játszott.⁵⁵

Sprague Coolidge Bartók zenéjével első alkalommal egy 1922 június 24-i londoni hangversenyen találkozhatott, amelyen az első angliai turnéját abszolváló Waldbauer–Kerpely-vonósnyegyes az 1. kvartettet játszotta.⁵⁶ Az amerikai mecénás már 1927-ben felkérte a magyar zeneszerzőt egy 1928 áprilisában bemutatandó pantomim megírására, Bartók azonban a kérést visszautasította.⁵⁷ Sprague Coolidge legközelebb 1934. június 4-én környékezte meg Bartókot: a következő év tavaszára a Library of Congress-be tervezett kamarazene-fesztiválra kért darabot a Kolisch-vonósnyegyes számára.⁵⁸ Bartók azonnal elfogadta az ajánlatot és az erre a felkérésre komponált 5. vonósnyegyes kéziratát szeptember 29-én postázta az Egyesült Államokba.⁵⁹ A mű bemutatására 1935. április 3-án került sor a Kolisch-vonósnyegyes előadásában.⁶⁰

Ezen adatok ismeretében furcsán hat Verhuycck-Coulon Bartóknak írt 1935. november 16-i levele, amelyben arról tájékoztatja a zeneszerzőt, hogy „ezt a művet [az 5. vonósnyegyest] barátaink, a Pro Arte Quartet ajánlására rendelték meg

⁵⁴ BARR *Elizabeth Sprague Coolidge*, 150. E turné során játszották először többek között Schönberg *Pierrot lunaire* című művét, illetve Alfredo Casella vonósnyegyesre írt, a Pro Arténak dedikált op. 40-es Concertóját.

⁵⁵ VAN MALDEREN *Historique et réception*, 150.

⁵⁶ Vö. [N. N.]: „Magyar művészek Londonban [Interjú Waldbauer Imrével]”, *Uj Nemzedék* 4/154 (1922. július 11.), 7.

⁵⁷ Library of Congress Music Division (vlsz. Carl Engel) levele Bartóknak, 1927. február 9.; Carl Engel levele Bartóknak, 1927. március 30., Ch-Bps, Béla Bartók Collection, BB–MISC.

⁵⁸ Library of Congress Music Division (vlsz. Carl Engel) levele Bartóknak, 1934. június 4., Ch-Bps, Béla Bartók Collection, BB–MISC.

⁵⁹ Bartók levelei a Library of Congress Music Division számára, 1934. június 5. és 1934. szeptember 29., Ch-Bps, Béla Bartók Collection, BB–MISC.

⁶⁰ Oliver Strunk levele Bartóknak, 1935. április 3., Ch-Bps, Béla Bartók Collection, BB–MISC.

Öntől.”⁶¹ Tény, hogy a Quatuor Pro Arte tagjai személyes viszonyt ápoltak Sprague Coolidge-dzsal, akivel privát keretek között együtt is muzsikáltak,⁶² azonban Verhuyck-Coulon állítását minden kétséget kizáróan alátámasztó dokumentum eddig még nem került elő. Verhuyck-Coulon idősebb lányának Lenoir által közölt visszaemlékezése szerint Bartók már régebb óta tervezett egy újabb vonósnégyest írni, amelynek dedikálta Verhuyck-Coulon lett volna. Az impresszárió azonban nem akarta, hogy a zeneszerző egy ilyen nagyszágrendű feladathoz díjazás nélkül fogjon hozzá, ezért tapintatosan megkérte Onnou-t, az együttes primáriusát, hogy vegye fel a kapcsolatot Sprague Coolidge-dzsal és javasolja neki, hogy rendeljen egy vonósnégyest Bartóktól.⁶³

Lehetséges, hogy Sprague Coolidge a Pro Artésok közbenjárására rendelte meg az 5. vonósnégyest, ám a mű bemutatását új patronáltja, a Kolisch-vonósnégyes első amerikai turnéjával kapcsolta össze.⁶⁴ E döntésében közrejátszhatott az, hogy a Quatuor Pro Artének a Library of Congress-be tervezett kamarazenefesztivál időpontjára már annyi lekötött hangversenye volt Európában, hogy egész egyszerűen nem lehetett egy újabb tengerentúli átkelést a programjukba iktatni.⁶⁵ Sprague Coolidge azonban a Quatuor Pro Artét sem hagyta premier nélkül: a Library of Congress vagyongazdálkodási alapjának igazgatótanácsán keresztül felkérte őket Bartók új kvartettjének európai bemutatójára.⁶⁶

Az 5. vonósnégyes első európai előadására 1935. május 11-én, a Coolidge Alapítvány párizsi fiókszervezetének hangversenyén került sor.⁶⁷ A művet a hónap folyamán a Quatuor Pro Arte még kétszer eljátszotta Párizsban, továbbá ismert egy július 4-i genfi előadás is, illetve három júliusi hangverseny az Egyesült Államokban. Ezekről az eseményekről azonban hivatalosan senki sem tájékoztatta Bartókot, akihez valószínűleg vagy az egyik párizsi előadás, vagy a közelgő, november 24-i londoni ISCM-hangverseny híre jutott el.⁶⁸ 1935. november 5-i levelében Bartók emiatt kérdőre is vonta Verhuyck-Coulont: a tanulmány korábbi szakaszában már hivatkozott 1934. június 4-i felkérőlevelé értelmében ugyanis a Coolidge Alapítvány 1936 januárjáig kizárólagos előadási joggal rendelkezett a mű felett, és Bartók ezt úgy értelmezte, hogy a kitétel egyben Kolischék kizárólagos előadási jogát is jelenti. Verhuyck-Coulon

⁶¹ „Il vous intéressera certainement d'apprendre que c'est sur la recommandation de nos amis, du Quatuor Pro Arte, que cette oeuvre vous fut commandée.” A levél bibliográfiai adatait lásd az *Ia függelékben*. Németh Zsombor fordítása.

⁶² BARR *Elizabeth Sprague Coolidge*, 204.

⁶³ LENOIR *Documents du Verhuyck*, 166., 33. lj.

⁶⁴ Az 1934. június 4-i felkérőlevelé is a Kolisch-vonósnégyes előadásával számolt. Vö. 58. lj.

⁶⁵ Amíg a Kolisch-vonósnégyes Washingtonban Bartók 5. kvartettjét mutatta be, addig a Pro Arte az öt belga városban megrendezett Beethoven-ciklussal volt elfoglalva, de közben a Pro Arte Concerts által szervezett, „L'histoire du quatuor à cordes” című brüsszeli sorozatot is abszolváltak. Vö. VAN MALDEREN *Historique et réception*, 235.

⁶⁶ Ua.

⁶⁷ Ua.

⁶⁸ Utóbbiról a Bartókkal ismertségben álló Tóth Aladár számolt be a magyar közönségnek. Vö. TÓTH Aladár: „Az angol zeneélet bemutatkozik tizennyolc nemzet zenekritikusainak”, *Pesti Hírlap* 86/268 (1935. november 24.). Lásd még jelen tanulmány 15. lj.

1935. november 16-i válaszlevelében azzal nyugtatta Bartókot, hogy a kvartett birto-kában lévő szólamok egyenesen Sprague Coolidge-tól származnak, aki egyben bizto-sította őket arról, hogy a Library of Congress engedélyével több előadást tarthatnak belőle. Ugyanezen levelében felkérte Bartókot a december 13-i Marseilles-i hang-versenyhez egy elemzés megírására, amelyet Bartók postafordultával, december 3-án meg is küldött.⁶⁹

A Quatuor Pro Arte a következő két évben még négy alkalommal játszotta el Bar-tók nagyszabású kvartettjét: 1936. július 16-án Paolo Altóban, 1937. november 3-án Genfben⁷⁰ és 1938. február 9-én Chicagóban. Ismeretes emellett egy 1938. október 25-i bázeli előadás, amelyen Paul Sacher szerint mind Bartók zenéjét, mind a mű interpretációját lelkesen fogadta a közönség.⁷¹

Elmaradt találkozások

Bartóknak szokásában állt az, hogy a műveit előadó zenészekkel próbáljon és instruk-ciókkal lássa el őket – Bónis Ferenc *Így láttuk Bartókot* című kötetében közölt em-lékezések között számos példa olvasható.⁷² Bartóknak érdekében állt volna, hogy személyesen is találkozzon a Quatuor Pro Arte tagjaival. Erre azonban – többszöri próbálkozás ellenére – nem került sor.

Pedig már Paul Bechert 1929. október 22-i levelében is szó esett arról, hogy a vonósnégyes-társaság tagjai az ajánlást személyesen is meg akarják köszönni. Bartók részben erre, részben Verhuyck-Coulon november 15-i levelére reagálva 1929. de-cember 10-én azt írta, hogy örülne a személyes találkozóznak, továbbá szívesen meg-hallgatná a művet a Quatuor Pro Arte előadásában.⁷³ A találkozót 1930. január 9-én 16 órára tűzték ki, lehetőséget biztosítva Bartóknak nemcsak a mű meghallgatására, hanem az együttessel való próbára is.⁷⁴ Hogy az amúgy is feszes időbeosztású napon –

⁶⁹ Részletesen erről lásd *Bartók Béla önmagáról, műveiről, az új magyar zenéről, műzene és népzene viszonyáról*, vál., kiad., jegyz. TALLIÁN Tibor (Budapest, Zeneműkiadó, 1989) (*Bartók Béla Írásai* 1), 79. Az elemzéstől Bartók egy német fordítást is készített, amelyet később Jemnitz Sándornak adott át, aki a bartóki analízist felhasználta saját hosszabb tanulmányához. Vö. JEMNITZ Sándor: „Bartók V. vonósnégyese”, az eredetileg német nyelvű tanulmányt ford. LAMPERT Vera, *Magyar Zene* 16/3 (1975), 267–285.

⁷⁰ Az előadást a Magyarországon is fogható svájci Romand rádióadó közvetítette. Vö. *Rádióélet* 9/44 (1937. október 29.), 18. Így akár az is lehet, hogy az akkor éppen a budapesti otthonában tartózkodó Bartók is hallotta. Vö. ifj. BARTÓK Béla: *Bartók Béla életének krónikája* (Budapest, Magyarágku-tató Intézet, 2021), 383.

⁷¹ Paul Sacher levele Bartókhhoz, 1938. november 25. Vö. *Bartók Béla – Paul Sacher levelezése / Briefwechsel*, 76., 245.

⁷² BÓNIS Ferenc (szerk.): *Így láttuk Bartókot. Ötvennégy emlékezés* (Budapest, Püski Kiadó, 1995). Jelen tanulmány témájához kapcsolódóan lásd különösen Kenton Egon és Végh Sándor visszaemlékezése-it (59–63., 201–205.). Lásd még VESZPRÉMI Lili: „Bartók és a Róth-kvartett”, *Muzsika* 14/3 (1971), 18–20.

⁷³ A levelek bibliográfiai adatait lásd az *1a függelékben*.

⁷⁴ Lásd Verhuyck-Coulon levelét Bartókhhoz (1929. december 31.) és a zeneszerző válaszát (1930.

melynek délelőttjén az Orchestra des Guides katonazenekart is meg kellett hallgatnia, amely tiszteletére eljátszotta az *Allegro Barbaro* (BB 63) Arthur Prévost-féle átíratát – Bartóknak sikerült-e találkoznia a kvartett-társasággal, ellentmondásos információk maradtak fenn. Külföldi útjáról hazatérve Kristóf Károlynak úgy nyilatkozott, hogy „sajnos a Pro Arte tagjait megint nem találtam otthon”;⁷⁵ 1930. január 14-i, az Universal Editionnak írt levelében azonban arról számolt be, hogy „Brüsszelben azt láttam, hogy a »Pro Artés« urak még mindig kézzel írott anyagból játszottak; nem is tudták, hogy a zsebpártitúra már megjelent.”⁷⁶

Valószínűbb, hogy a találkozóra nem került sor. Néhány évvel később, 1935. november 16-án Verhuyck-Coulon úgy fogalmazott, hogy „remélem végre lesz alkalomunk találkozni [Bartóknak, Verhuyck-Coulonnak és a Quatuor Pro Arte tagjainak] és meghallgatni a különböző kvartettjeinek előadását.”⁷⁷ Ebben a levélben az impreszorió arról kérdezte a zeneszerzőt, hogy 1936 januárjában, angliai turnéjára menet nem tudna-e Belgiumba is ellátogatni, kifejezetten az ügyben, hogy közösen csiszolják műveinek előadását. December 3-i levelében Bartók azt válaszolta Verhuyck-Coulonnak, hogy⁷⁸

„nem hiszem, hogy lesz lehetőség arra, hogy ezen a télen Belgiumban tegyenek valamit értem. Természetesen örülnék, ha [Londonba menet] Belgiumon átutazva találkozhatnék a barátaival, a »Pro Arte«-val, esetleg hallhatnám őket játszani az V. kvartettemet, amelyet egyébként még soha nem hallottam. De olyan bonyolult lenne megszakítani az utazást... Mindenesetre megadom az időpontokat: január 16-án Liverpoolban játszom, 17-én, 18-án Londonban leszek, ahonnan 19-én reggel indulok. Ezek az urak véletlenül sem lesznek Londonban abban az időben?”

A találkozóra ezúttal sem került sor; Bartók csak 1936. január végén – február elején hallhatta először művét a Végh Sándor-vezette Új Magyar Vonósnégyes próbáin.⁷⁹

január 5.). A levelek bibliográfiai adatait lásd az *1a függelékben*.

⁷⁵ (K–f): „Ahol a katonabanda is Bartókot játszik”, *Az Est* 21/10 (1930. január 14.), 12.

⁷⁶ „In Bruxelles sah ich, dass die „Pro Arte“ Herren noch immer aus einem geschriebenen Material spielen; sie wussten nicht einmal dass die Taschenpartitur schon erschienen ist.” Bartók levele az Universal Editionhoz, 1930. január 14., Ch-Bps, Béla Bartók Collection, BB–UE. Németh Zsombor fordítása.

⁷⁷ „[...] et j’espère que nous aurons enfin l’occasion de nous réunir et vous permettre d’entendre leur exécution de vos divers Quatuors.” Verhuyck-Coulon Bartóknak, 1935. november 16. A levél bibliográfiai adatait lásd az *1a függelékben*. Németh Zsombor fordítása.

⁷⁸ „Comme je vous l’ai déjà écrit dans ma dernière lettre, je ne crois pas qu’il y ait une possibilité de faire quelque chose pour moi cet hiver en Belgique. Naturellement, je serais enchanté de rencontrer vos amis les »Pro Arte« en passant par la Belgique, peut-être d’entendre jouer par eux mon V. quatuor que d’ailleurs, je n’ai jamais encore entendu. Mais c’est tellement compliqué d’interrompre le voyage... En tout cas, je vous donne les dates: je jouerai à Liverpool le 16. Janvier; le 17.18 je serais à Londres, d’où je partirai le 19. matin. Ces Messieurs ne seront-ils pas par hasard à Londres dans ce temps?” A levél bibliográfiai adatait lásd az *1a függelékben*. Németh Zsombor fordítása.

⁷⁹ *Így láttuk Bartókot*, 202.

Az 1. és a 4. vonósnegyes hangfelvétele

A Quatuor Pro Arte 1931 őszétől kezdve 1939-ig éves rendszerességgel készített lemezfelvételt a londoni His Master's Voice kiadó számára. Az úttörő, de sajnálatos módon torzóban maradt Haydn-összes sorozat mellett számtalan kortárs mű első feljátszása fűződik az együtteshez. A stúdiófelvételekre szigorúan a turnézás mellett, azt háttérbe nem szorítva került sor. A felvételi napokat a londoni koncertjeik közé illesztették, vagy egy-egy szezon végére időzítették. A felvételekre gyakorlatilag soha nem próbáltak külön, mivel olyan műveket rögzítettek, amelyeket amúgy is a repertoárjukon tartottak.⁸⁰

1934 őszére az egyik Bartók-kvartett felvételét ütemezték be. Láthatólag nem tudták eldönteni, hogy a talán nagyobb piaci sikerrel kecsegtető 1. vonósnegyest, vagy inkább a számukra kedves és nem melleleg nekik dedikált 4. vonósnegyest játsszák lemezre. Az Universal Edition arról tájékoztatta Bartókot, hogy a Quatuor Pro Arte „valószínűleg” [wahrscheinlich] a 4. vonósnegyest fogja feljátszani.⁸¹ A zeneszerző ehhez hozzájárulását adta azzal a kikötéssel, hogy egyrészt a felvételtől kell kapnia egy tiszteletpéldányt (amelyet a megjelenéstől számított egy hónapon belül átvehet Budapesten), másrészt a licencjeleket a Rózsavölgyi és Társának kell biztosítania, harmadrészt minderről írásos megállapodásnak kell készülnie közte és a His Master's Voice között.⁸²

A Quatuor Pro Arte végül Bartók 1. kvartettjét játszotta lemezre, 1934. október 31-én és november 2-án.⁸³ A csere mögött az állhat, hogy a 4. vonósnegyesből volt már egy koncertfelvételük, ugyanis az 1934. február 16-i londoni előadásukat a BBC nemcsak élőben közvetítette, hanem későbbi lejátszás céljából rögzítette is.⁸⁴ (E felvétel sajnos egyelőre nem került elő.)

Az 1. vonósnegyesből készült lemezfelvétel 1935 elején kerülhetett kereskedelmi forgalomba,⁸⁵ de a megállapodással ellentétben Bartók nem kapott tiszteletpéldányt. A komponistát ez leginkább azért zavarta, mert – mint Verhuyck-Coulonnak írta – „mindenfelé hallok erről a »csodálatos felvételtől« – ahogy emlegetik – de én még nem ismerem!”⁸⁶ Bár az impresszárió 1935. november 16-án és 1936. június

⁸⁰ BARKER *The Pro Arte Quartet*, 40., 74.

⁸¹ Az Universal Edition levele Bartókhhoz, 1934. szeptember 7., Ch-Bps, Béla Bartók Collection, UE–BB.

⁸² Bartók az Universal Editionnak, 1934. szeptember 15., Ch-Bps, Béla Bartók Collection, UE–BB.

⁸³ VAN MALDEREN *Historique et réception*, 299.

⁸⁴ Ua.

⁸⁵ His Master's Voice G–DB 2379/82, Vic. 8842–45, set M286, 8 lemezoldal 4 darab 12” lemezen (újabb kiadása: Biddulph Recordings LAB 106, ©1995). Az eredeti megjelenés pontos ideje nem ismert. Feljegyzései szerint, Leonard Woolf a lemezt először 1935. április 10-én játszotta le. Vö. SZEGEDY-MASZÁK Mihály: „Shifts in the Musical Taste of Virginia Woolf”, in *„Az ideál mindazonáltal megőrződik” – Tanulmányok Bécsy Ágnes tiszteletére* (Budapest, Gondolat Kiadó, 2013), 279–296., ide: 292.

⁸⁶ Ainsi, j'entends partout des lounges sur cet enregistrement vraiment merveilleux, comme on dit, mais moi, ie ne le connais pas encore!” Bartók levele Verhuyck-Coulonhoz, 1936. szeptember 3.

25-én is intézkedéséről biztosította a komponistát, a His Master's Voice továbbra sem küldte el a kért tiszteletpéldányt. Bartók végül Paul Sachertől kapott ajándékként egy lemezt 1937 januárjában.⁸⁷ Február 7-én Londonból azonban már arról tudósította Pásztory Dittát, hogy „a d - - - - k most persze ideadták az 1. vonósnegyes lemezét, úgyhogy most 2 példányban van meg; az egyiket Kodály Zoltánéknak szánom, de egyelőre Amszterdamban kell hagynom.”⁸⁸

Azt, hogy Bartók mit gondolt első kvartettjének felvételről, közvetlen forrásból nem ismert. Kálmán Kata 1937-ben kelt visszaemlékezése szerint, mivel „a vonósnegyes nem kért külön utasítást a metronómot illetően, [ezért Bartók] kijelentette, hogy nem kíváncsi rá, már nem is játszhatják jól”.⁸⁹ Bartók valamikor 1931 előtt revideálta a mű metronómszámain, ⁹⁰ ezek azonban nem jelentek meg nyomtatásban, így az 1909-es első kiadást vagy az 1921-es enyhén korrigált kiadást használó Quatuor Pro Arte tagjai – mivel nem konzultáltak, illetve nem próbáltak a szerzővel – mindezekről értelemszerűen nem tudhattak. Feltételezhető, hogyha Bartók időben értesül arról, hogy a Quatuor Pro Arte az 1. kvartettet tervezi felvenni, akkor készségesen küldött volna egy javítólistát; erre azonban csak a felvétel elkészülte után került sor.⁹¹

Németh Zsombor fordítása. A téma Bartók korábbi, 1935. november 5-i levelében is szóba kerül. A levelek bibliográfiai adatait lásd az *1a függelék*ben. A Budapest I. rádióállomás első alkalommal 1935. december 7-én játszotta le a lemezt (vö. Rádióvilág – *A Kis Újság heti rádióműsora 1935. december 1-től december 7-ig*, 12.), amely ettől kezdve egészen az 1940-es évek derekáig rendszeresen felbukkant a rádió műsorán. Lásd TALLIÁN Tibor: *Magyar képek. Fejezetek a magyar zeneélet és zeneszerzés történetéből*, 1940–1956 (Budapest, Balassi Kiadó, 2014), 51. NB. Tallián tévesen 2. vonósnegyesről készült Pro Arte-felvételről beszél.

⁸⁷ Bartók 1937. január 25-én az alábbiakat írta feleségének Amszterdamból: „Még Baselben is történt valami: elutazásom előtt ajándékba kaptam a karmestertől [Paul Sachertől] az 1. vonósnegyes lemezét (vagy talán megírtam már ezt?)”. Vö. feljegyzés a „B.B. levelek jegyzéke / Nyaralás” feliratú kék füzetben, H-Bbba, Pásztory Ditta hagyatéka, jelzet nélkül.

⁸⁸ Ua.

⁸⁹ KÁLMÁN Kata: „Fényképezésem Bartók Bélánál. Részlet egy Móricz Zsigmondról írott naplóból”. Közreadja VARGA Katalin, *Holmi* 24/2 (2012), 124–132., ide: 130.

⁹⁰ A revideálás tényét a Bartók-szakirodalom általában a Max Rostallal folytatott levelezéshez köti. Lásd Bartók Max Rostalnak írt 1931. november 6-i levelét in *Bartók Béla levelei*, 427–429. A zeneszerző azonban már hónapokkal korábban figyelmeztette a Róth-vonósnegyest (VESZPRÉMI *Bartók és a Róth-kvartett*, 19.), sőt Kenton Egon úgy emlékezett, hogy Bartók már 1912-ben gondolkodott a metronómszámok revideálásán. Vö. *Így láttuk Bartókot*, 59.

⁹¹ A Bartók és Verhuyck-Coulon közötti levelezésben nem esik szó ezekről a listákról. Azonban, amikor Gertler Endre 1935-ben felkérte Bartókot a 2. vonósnegyes metronómszámainak revideálására Bartók 1935. augusztus 5-i válaszlevelében (*Bartók Béla levelei*, 505.) elkérte a Pro Arte Vonósnegyes tagjainak címét is, akiknek valószínűleg 1936 folyamán küldte el az 1. és a 2. vonósnegyes javításait tartalmazó listájának Deutsch Jenő-féle másolatát (Koninklijke Bibliotheek van België Fonds Gaston Verhuyck [B-Br FGV], Mus. Ms. 467/II/12 és 13).

Az 5. vonósnegyes hangfelvétele

Az 1. vonósnegyes stúdiófelvétele, és a 4. vonósnegyes lappangó rádiófelvétele mellett még egy olyan Bartók-felvétele ismert, amelyet a Pro Arte a zeneszerző életében készített. 1944-ben öt évre szóló megállapodás kötött a madisoni WHA rádióállomás és a kvartett akkori menedzsmentje között az együttes egynéhány hangversenyének üveglemezre rögzítéséről és a lemezek különböző egyesült államokbeli rádióadókon történő sugárzásáról.⁹² Ezen együttműködésnek köszönhetően őrződött meg a társaság 1945. január 26-i washingtoni koncertje, amelyen többek között Bartók 5. vonósnegyesét játszották.⁹³

Az együttes azonban ekkor már a Pro Arte Quartet névre hallgatott és a Rudolf Kolisch – Albert Rahier – Germain Prevost – Ernst Friedlander összeállításban működött, vagyis egyedül a brácsás személye egyezett a Quatuor Pro Arte például az 1. vonósnegyes felvételéről ismert felállásával. A Quatuor Pro Arte ugyanis éppen a Wisconsin állambeli Madisonban koncertezett, amikor a náci Németország lerohanata Belgiumot, így a kvartett tagjai – akaratuk ellenére – az Atlanti-óceán túloldalán rekedtek. A Wisconsin-Madison Egyetemen tartott koncertjüket követően a kancellár állandó otthont ajánlott a kvartettnek.⁹⁴ Nem sokkal később azonban a kvartett alapító elsőhegedűse, Alphonse Onnou meghalt. 1940 és 1944 között Antonio Brosa volt a több tagcserén áteső együttes primáriusa; vezetése alatt a játszott repertoár meglehetősen konzervatív és „mainstream” volt.⁹⁵ Sprague Coolidge minden tőle telhetőt megtett az egyre több belső konfliktussal terhelt kvartett-társaság egyben tartása érdekében,⁹⁶ és miután a szintén az Egyesült Államokba emigrált Kolisch-vonósnegyes 1944. május 22-én feloszlott, a bécsi primárius a mecénásnő közvetítésével került az egykori belga kvartett élére. A megújult együttes már első évadában műsorra tűzte Bartók 5. vonósnegyesét.⁹⁷

Bartók ötödik kvartettje így abban a különleges helyzetben van, hogy a zeneszerző életében két felvétel is készült belőle: a Kolisch-vonósnegyes 1941-es bejátszása, illetve a Kolisch-vezette Pro Arte Quartet 1945-ös hangversenyfelvétele. A kutatás jelenlegi állása szerint Bartóknak egyik formációval sem volt lehetősége próbálni, emiatt

⁹² BARKER *The Pro Arte Quartet*, 116.

⁹³ Első megjelenés: *Honor of Rudolf Kolisch* (Music & Arts CD-1056, ©2003).

⁹⁴ Vö. <http://proartequartet.org/about.html> (utolsó letöltés: 2021. november 12.). – ez volt az első „artist in residence” program egy nagy amerikai egyetemen, és ez lett a többi intézmény számára is.

⁹⁵ A Pro Arte Quartet Brosa-érájának dokumentációja igen szerény és töredékes; részletesen lásd BARKER *The Pro Arte Quartet*, 82–110.

⁹⁶ BARR *Elizabeth Sprague Coolidge*.

⁹⁷ BARKER *The Pro Arte Quartet*, 114–117. Megjegyzendő, hogy a Brosa-periódus végén, 1944. április 9-én egyszer műsorukra tűzték Bartók 5. vonósnegyesét. A művet az említett, rögzítésre került washingtoni koncert mellett többek között a mecénásnő külön kérésére Sprague Coolidge lakásán is eljátszották 1945. február 3-án.

egyik felvétel sem tekinthető elsődleges forrásnak.⁹⁸ Azonban nem elhanyagolható az a tény, hogy Kolisch egyike volt azoknak, akik igen behatóan ismerték Bartóknak a vonós előadói praxisra vonatkozó nézeteit.⁹⁹ Így a Kolisch-vonósnégyes stúdiófelvétele és a Kolisch vezetésével játszó Pro Arte Quartet koncertfelvétele a Bartók-vonósnégyesek előadástörténetének páratlan dokumentumai, amelyeken – többek között – az is megfigyelhető, hogy hogyan változott, hogyan érlelődött Kolischnak a műről alkotott elképzelése.

Összefoglalás

A Quatuor Pro Arte 1923-tól kezdve játszott Bartók-műveket. 1940-ig az 1. vonósnégyest hússzor, a 2. és 3. vonósnégyest négyszer-négyszer, a 4. vonósnégyest húszötször, az 5. vonósnégyest pedig tizenháromszor játszották, vagyis összesen 66 alkalommal tűztek műsorukra Bartók-kompozíciót. 1935-ben minden bizonnyal ők voltak az elsők, akik felvetették az (akkor még csak) öt Bartók-kvartett ciklusként való előadásának lehetőségét.¹⁰⁰ Ellentétben a Waldbauer–Kerpely-vonósnégyes, az Új Magyar Vonósnégyes és a Kolisch Quartet előadóművészeivel, Bartók a Quatuor Pro Arte tagjait nem ismerte személyesen, a velük való kapcsolattartás az impresszárión, Gaston Verhuyck-Coulonon keresztül zajlott. Verhuyck-Coulon azonban nem csak a zeneszerző és az együttes közötti kommunikációt egyengette, hanem több esetben Bartók koncertező tevékenységét is.¹⁰¹ A belga kvartettnek a magyar művész iránti nagyrabecsülését a Bartók–Verhuyck-Coulon levelezés számos, már idézett passzusa mellett az is bizonyítja, hogy a Quatuor Pro Arte első koncertjének 25. évfordulóját, illetve a Quatuor Pro Arte és a Coolidge Alapítvány együttműködésének 15. évfordulóját ünneplő eseményekbe Bartókot is be kívánták vonni.¹⁰² A székhelyét az Egyesült Államokba áttevő vonósnégyes-társaság és a szintén a tengerentúlra távozott zeneszerző között a kötelék meglazult, és ezen a Bartókkal személyes ismertségben álló Rudolf Kolisch érkezése sem változtatott érdemben.

⁹⁸ SOMFAI *Perfect Notation*, 307.

⁹⁹ Ennek eklatáns dokumentuma Bartók Kolischhoz írt 1934. október 23-i levele (magántulajdonban), amelyben Bartók részletes instrukciókat küldött az 5. vonósnégyes előadásmódját illetően.

¹⁰⁰ Verhuyck-Coulon levele Bartókhöz, 1935. november 16. A levél bibliográfiai adatait lásd az *1a függelékben*.

¹⁰¹ Lásd Verhuyck-Coulon leveleit Bartóknak, 1930. október 14., 1935. október 8. és november 5., illetve 1936. június 25. A levél bibliográfiai adatait lásd az *1a függelékben*.

¹⁰² VAN MALDEREN *Historique et réception*, 251.

FÜGGELÉK 1A

Bartók Béla és Gaston Verhuyck-Coulon levelezése

B-Br FGV = Koninklijke Bibliotheek van België (Brussels), Fonds Gaston Verhuyck

Malderen = Anne VAN MALDEREN: *Historique et réception des diverses formations Pro Arte* (1912–1947). Dissertation (Louvain-La-Neuve, Université Catholique de Louvain, 2012).

H-Bbba = BTK Zenetudományi Intézet Bartók Archívuma (Budapest)

Lenoir = Yves LENOIR: „À propos de quelques documents du Fonds Gaston Verhuyck”, *Studia Musicologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 35/1–3 (1993–1994), 155–180.

VG = Vásárhelyi Gábor magángyűjteménye

Feladó	Dátum	Eredeti lelőhelye	(Indigó)másolat, leirat	Közlés
Verhuyck	1929. 02. 22.	VG, BH III/1948	B-Br FGV, Mus. Ms. 467/I/16	–
Bartók	1929. 03. 27.	B-Br FGV, Mus. Ms. 467/I/1	–	<i>Malderen</i> , 134., 146.
Verhuyck	1929. 04. 19.	–	B-Br FGV, Mus. Ms. 467/I/17	–
Bartók	1929. 05. 6.	B-Br FGV, Mus. Ms. 467/I/2	–	–
Verhuyck	1929. 05. 14.	VG, BH III/1951	B-Br FGV, Mus. Ms. 467/I/18	–
Verhuyck	1929. 11. 15. (1)	VG, BH III/1949	B-Br FGV, Mus. Ms. 467/I/19	–
Verhuyck	1929. 11. 15. (2)	VG, BH III/1952	B-Br FGV, Mus. Ms. 467/I/20	–
Bartók	1929. 12. 10.	B-Br FGV, Mus. Ms. 467/I/3	H-Bbba, jelzet nélkül	–
Verhuyck	1929. 12. 31.	VG, BH III/1947	B-Br FGV, Mus. Ms. 467/I/21	–

Feladó	Dátum	Eredeti lelőhelye	(Indigó)másolat, leirat	Közlés
Bartók	1930. 01. 5.	B-Br FGV, Mus. Ms. 467/I/4	H-Bbba, jelzet nélkül	–
Verhuyck	1930. 04. 1.	VG, BH III/1953	B-Br FGV, Mus. Ms. 467/I/22	–
Bartók	1930. 10. 4.	B-Br FGV, Mus. Ms. 467/I/5	H-Bbba, BAN 6718/a	<i>Lenoir</i> , 156–157.
Verhuyck	1930. 10. 14.	VG, BH III/1954	B-Br FGV, Mus. Ms. 467/I/23	<i>Lenoir</i> , 158–160.
Bartók	1930. 11. 11.	B-Br FGV, Mus. Ms. 467/I/6	H-Bbba, jelzet nélkül	–
Verhuyck	1931. 06. 24.	VG, BH III/1955	B-Br FGV, Mus. Ms. 467/I/24	–
Bartók	1931. 09. 9.	B-Br FGV, Mus. Ms. 467/I/7	H-Bbba, jelzet nélkül	–
Verhuyck	1935. 10. 8.	–	B-Br FGV, Mus. Ms. 467/I/25	<i>Lenoir</i> , 160–161.; <i>Malderen</i> , 237.
Bartók	1935. 11. 5.	B-Br FGV, Mus. Ms. 467/I/8	H-Bbba, BAN 6718/b	<i>Lenoir</i> , 162–164.
Verhuyck	1935. 11. 16.	VG, BH III/1956	B-Br FGV, Mus. Ms. 467/I/26	<i>Lenoir</i> , 165–167.
Bartók	1935. 12. 3.	B-Br FGV, Mus. Ms. 467/I/9	B-Br FGV, Mus. Ms. 467/I/32; H-Bbba, BAN 6718/c	<i>Lenoir</i> , 167–171.
Verhuyck	1936. 06. 25.	VG, BH III/1957	B-Br FGV, Mus. Ms. 467/I/27	<i>Lenoir</i> , 171–173.
Bartók	1936. 09. 3.	B-Br FGV, Mus. Ms. 467/I/10	H-Bbba, jelzet nélkül	–

FÜGGELÉK 1B

**A Koninklijke Bibliotheek van België (Brussels) Fonds Gaston Verhuyck
további Bartók-témájú levelei**

B-Br FGV = Koninklijke Bibliotheek van België (Brussels), Fonds Gaston Verhuyck

Feladó	Címzett	Dátum	Forrás
Bartók	Paul Bechert (IT-HMA)	1929. 10. 14.	B-Br FGV, Mus. Ms. 467/I/11 (eredeti)
Verhuyck-Coulon	René Tellier	1935. 11. 8.	B-Br FGV, Mus. Ms. 467/I/28 (indigómasolat)
Verhuyck-Coulon	Compagnie Luxembourgeoise de Radiodiffusion	1935. 11. 8.	B-Br FGV, Mus. Ms. 467/I/29 (indigómasolat)
Verhuyck-Coulon	Antonia Kossar	1935. 11. 16.	B-Br FGV, Mus. Ms. 467/I/30 (indigómasolat)
Verhuyck-Coulon	Antonia Kossar	1935. 08. 6.	B-Br FGV, Mus. Ms. 467/I/31 (indigómasolat)
L. Lescauwact	Arthur Prévost	dátum nélkül	B-Br FGV, Mus. Ms. 467/I/14 (eredeti)
Hermann Pál	Verhuyck-Coulon	dátum nélkül	B-Br FGV, Mus. Ms. 467/I/15 (eredeti)

FÜGGELÉK 2

A Quatuor Pro Arte / Pro Arte Quartet Bartók-előadásai (1923–1945)

Az adatok forrásai:

Anne VAN MALDEREN: *Historique et réception des diverses formations Pro Arte (1912–1947)*. Dissertation (Louvain-La-Neuve, Université Catholique de Louvain, 2012).
2. függelék.

John W. BARKER: *The Pro Arte Quartet: A Century of Musical Adventure on Two Continents* (New York, University of Rochester, 2017).

1. vonósnégyes (BB 52)

1925. november 4. (<i>Nancy</i>)	1927. december 6. (<i>Bilbao</i>)
1925. november 6. (<i>Párizs</i>)	1927. december 20. (<i>Brüsszel</i>)
1925. december 21. (<i>Brüsszel</i>)	1927. december 23. (<i>Marseilles</i>)
1925. december 22. (<i>Brüsszel</i>)	1928. március 19. (<i>Buffalo</i>)
1926. február 11. (<i>Genova</i>)	1933. július 2. (<i>Oakland</i>)
1926. február 24. (<i>Le Havre</i>)	1933. november 5. (<i>Boston</i>)
1926. október 28. (<i>New York</i>)	1933. december 12. (<i>London</i>)
1927. július 19. (<i>Frankfurt am Main</i>)	1934. július 18. (<i>Oakland</i>)
1927. november 13. (<i>Épinal</i>)	1934. december 7. (<i>Párizs</i>)
1927. november 27. (<i>Barcelona</i>)	1940. május 4. (<i>Kansas City</i>)

2. vonósnégyes (BB 75)

1923. január 23. (<i>Genf</i>)	1925. február 22. (<i>Genf</i>)
1923. február 28. (<i>Brüsszel</i>)	1925. november 25. (<i>London</i>)

3. vonósnégyes (BB 93)

1930. október 4. (<i>München</i>)	1931. február 11. (<i>Brüsszel</i>)
1930. október 6. (<i>Bécs</i>)	1931. november 12. (<i>Liverpool</i>)

4. vonósnégyes (BB 95)

1929. október 8. (<i>München, németországi bemutató</i>)	1930. november 4. (<i>Saint Gallen</i>)
1929. október 11. (<i>Berlin</i>)	1930. november 12. (<i>Winterthur</i>)
1929. október 12. (<i>Berlin</i>)	1930. december 15. (<i>Dublin, írországi bemutató</i>)
1929. október 21. (<i>Bécs, ausztriai bemutató</i>)	1931. február 16. (<i>Koppenhága</i>)
1929. október 25. (<i>Brüsszel, belgiumi bemutató</i>)	1931. február 25. (<i>Ålborg</i>)
1929. december 9. (<i>Milánó, olaszországi bemutató</i>)	1931. március 6. (<i>Marseilles</i>)
1929. december 15. (<i>Bern, svájci bemutató</i>)	1932. november 29. (<i>Cambridge</i>)
1930. január 9. (<i>Brüsszel</i>)	1932. december 12. (<i>Párizs, franciaországi bemutató</i>)
1930. február 2. (<i>New York, USA-beli bemutató</i>)	1934. február 16. (<i>London</i>)
1930. szeptember 8. (<i>Liège</i>)	1934. november 7. (<i>Leeds</i>)
1930. október 10. (<i>Frankfurt am Main</i>)	1935. május 2. (<i>Brüsszel</i>)
1930. október 14. (<i>Nürnberg</i>)	1936. március 17. (<i>Washington</i>)

5. vonósnégyes (BB 110)

1935. május 11. (<i>Párizs, európai bemutató</i>)	1936. július 16. (<i>Paolo Alto</i>)
1935. május 12. (<i>Párizs</i>)	1937. november 3. (<i>Genf</i>)
1935. május 20. (<i>Párizs</i>)	1938. február 9. (<i>Chicago</i>)
1935. július 4. (<i>Genf</i>)	1938. november 25. (<i>Bázel</i>)
1935. július 16. (<i>Paolo Alto</i>)	1944. április 9. (<i>Madison</i>)
1935. július 28. (<i>Oakland</i>)	1945. január 26. (<i>Washington</i>)
1935. július ?. (<i>New York</i>)	1945. február 1. (<i>Baltimore</i>)
1935. november 24. (<i>London</i>)	1945. február 3. (<i>Washington</i>)
1935. december 13. (<i>Marseilles</i>)	1945. március 23. (<i>Chicago</i>)

Au Quatuor Pro Arte
Alphonse Onano, Laurent Halicz, Germain Prévost, Robert Maas

IVème QUATUOR

Violino I

I

Béla Bartók
(1929)

Allegro $\text{♩} = 150$

Aufführungsrecht vorbehalten
Droits d'exploitation réservés
All performing rights reserved

Copyright 1929 by Universal-Editeur
Universal-Editeur No. 97889

1. *faksimile*. Bartók Béla: 4. vonósnégyes (BB 95), az elsőkiadás szölamanyagának első levonata, amely a Waldbauer-Kerpely-vonósnégyes jászópéldánya volt 1929 végén és 1930 elején. (H-Bbba, Waldbauer-hagyaték, I. doboz.)

Béla Bartók and the Quatour Pro Arte

The relationship between Bartók and Quatour Pro Arte was not as personal as the composer's relationship with the Waldbauer-Kerpely String Quartet, the New Hungarian String Quartet or even the Kolisch String Quartet. Professionally, however, it was equally fruitful. This paper describes the background to the contact between the composer and the quartet, and discusses in detail the background of the dedication of String Quartet No. 4 (BB 95), the commissioning of String Quartet No. 5 (BB 110), and the surviving recordings of String Quartet No. 1 (BB 52) and String Quartet No. 5. It also takes stock of the plans that went up in smoke: the planned exclusivity of String Quartet No. 3 (BB 93), a planned string quartet concert, the studio recording of String Quartet No. 4 that ultimately did not materialise, and how the ensemble never met Bartók.